

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaoa.com/index.php/3>

GRADUONYMIC CHARACTERISTICS OF ADJECTIVES IN PROVERBS

To‘xtayeva Dilafruz Ashurovna
Lecturer at Bukhara State University,
Doctor of Philosophy (PhD) in Philology

Abstract

This paper analyzes the graduonymic characteristics of adjectives used in Uzbek folk proverbs. Semantic gradation among linguistic units—specifically, the intensification or diminution of a quality based on a shared semantic feature—gives rise to the phenomenon of graduonymy. In proverbs, adjectives not only express the external or internal traits of a person but also present these traits within specific gradational relationships. The study explores the graduonymic relationships of adjectives and adjectival units through the analysis of the following proverbs: "Better to fight a leper for a goat than to argue with a fool," "When the young arrive—to work; when the old arrive—to the feast," "The hungry one is satisfied, but the greedy one is never satisfied," "Steadfastness is better than imposing stature," "The simple person's secret is on their tongue; the sly person keeps it in their heart," and "From a thousand lazybones, a single sluggard emerged."

Keywords: Adjective, graduonymy, gradation, gradation series, seme, trait, antonymy, synonymy, proverb, graduonymic series.

MAQOLLAR TARKIBIDAGI SIFATLARNING GRADUONIMIK XUSUSIYATLARI

To‘xtayeva Dilafruz Ashurovna
Buxoro davlat universiteti o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaoa.com/index.php/3>

Annotatsiya

Mazkur tezisda o'zbek xalq maqollarida qo'llangan sifatlarning graduonimik xususiyatlari tahlil qilinadi. Til birliklari o'rtasidagi ma'noviy darajalanish, ya'ni bir umumiy semantik belgi asosida belgining kuchayib yoki susayib borishi graduonimiya hodisasini yuzaga keltiradi. Maqollarda sifatlarning shaxsning tashqi yoki ichki belgilarini ifodalash bilan birga, mazkur belgilarni muayyan darajaviy munosabatlarda namoyon etadi. Tadqiqotda "Ahmoq bilan gap talashgandan, Moxov bilan uloq talashgan yaxshi", "Yosh kelsa – ishga, qari kelsa – oshga", "Och to'yadi, Suq to'ymaydi", "Savlatlidan sabotli yaxshi", "Sodda siri – tilida, Pismi saqlar dilida", "Dangasaning mingtasidan bitta yalqov paydo bo'libdi" maqollari asosida sifat va sifatlashgan birliklarning graduonimik munosabatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: sifat, graduonimiya, darajalanish, daraja qatori, sema, belgi, antonimiya, sinonimiya, maqol, graduonimik qator.

Til birliklarining ma'no munosabatlarini o'rganishda graduonimiya alohida ahamiyatga ega. Graduonimiya bir umumiy belgi asosida birlashuvchi leksemalarning shu belgining turli darajasini ifodalashi bilan xarakterlanadi. Bunda belgining kam darajadan kuchli darajaga yoki kuchli darajadan kam darajaga tomon bosqichma-bosqich o'zgarishi kuzatiladi.

Sifatlarning graduonimik munosabatni ifodalash uchun eng katta imkoniyatga ega so'z turkumlaridan biridir. Chunki sifatning semantik mohiyatida belgi mavjud bo'lib, mazkur belgi miqdoriy yoki darajaviy jihatdan o'zgarishi mumkin. Masalan, shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy yoki xarakter xususiyatlari bir xil darajada namoyon bo'lmaydi.

Xalq maqollarida esa bunday darajalanish yanada ta'sirchan va obrazli shaklda ifodalanadi. Maqol muallifi muayyan belgining turli darajalarini to'g'ridan-to'g'ri izohlab bermaydi, balki ularni qiyoslash, qarama-qarshi qo'yish yoki sinonimik birliklarni yonma-yon keltirish orqali namoyon etadi.

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaoa.com/index.php/3>

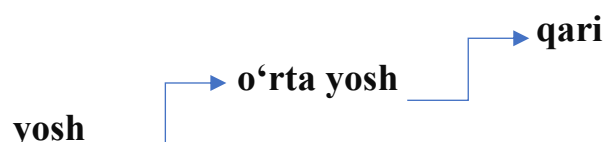
Maqollar tarkibidagi graduonimik munosabatlarni aniqlashda faqat sifatning grammatik darajalariga e'tibor berish yetarli emas. Graduonimiya leksik-semantik hodisa sifatida qaralib, bir belgi doirasidagi turli kuchayish yoki susayish bosqichlarini aniqlashni talab qiladi. Masalan, **“Ahmoq bilan gap talashgandan, Moxov bilan uloq talashgan yaxshi”** [5;19] maqolida “ahmoq” va “moxov” birliklari shaxsga xos salbiy belgilarni ifodalashga xizmat qiladi. “Ahmoq” aqliy belgi bilan, “moxov” esa asl lug'aviy ma'nosida kasallik holati bilan bog'liq.

Maqol tarkibida bu birliklarni to'g'ridan-to'g'ri bir graduonimik qatorning a'zolari deb baholashdan ko'ra, ularning kontekstda salbiy baho semasi asosida qarama-qarshi vaziyatlarni hosil qilishi muhimdir. “Yaxshi” sifati esa mazkur ikki vaziyatdan birining nisbatan ma'qul ekanini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, bu maqol graduonimiyaning muhim xususiyatini ko'rsatadi: belgi darajasi har doim ham bitta sifatning shakliy o'zgarishi bilan emas, turli leksemalarni muayyan kontekstual munosabatga kiritish orqali ham anglashilishi mumkin.

“Yosh kelsa – ishga, qari kelsa – oshga” [5;118] maqolida “yosh” va “qari” birliklari yoshga oid umumiy semantik maydonda joylashadi. Ular o'rtasida oddiy antonimik munosabat mavjud bo'lsa-da, ayni paytda yoshning turli bosqichlarini ifodalovchi graduonimik qator haqida fikr yuritish imkonini beradi.

Masalan:

Bu qatorda insonning yoshi umumiy semantik belgi hisoblanadi. Belgining miqdoriy o'zgarishi natijasida uning turli bosqichlari yuzaga keladi. Maqolda qatorning ikki chekka nuqtasi — “yosh” va “qari” tanlangan. Shu sababli maqol

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaoa.com/index.php/3>

tarkibida oraliq darajalar bevosita ifodalanmasa-da, ular semantik jihatdan tasavvur qilinadi. Demak, maqol graduonimik qatorning chekka nuqtalarini oppozitsiya asosida aktualizatsiya qiladi.

“Och to‘yadi, Suq to‘ymaydi” [5;299] maqolida “och” va “suq” birliklariga alohida e’tibor qaratish joiz. “Och” — oziq-ovqatga ehtiyoj sezgan holatni, “suq” esa qanoatsizlik, ochko‘zlik kabi kuchliroq salbiy xarakter belgisini ifodalashi mumkin.

Shartli ravishda quyidagi semantik darajalanishni ko‘rsatish mumkin:

Bu qatorda umumiy semantik komponent “ehtiyoj(istakning kuchi)” sifatida namoyon bo‘ladi. “Och” holatida ehtiyoj tabiiy va vaqtinchalik bo‘lsa, “suq” birlikida ehtiyoj oddiy fiziologik holatdan xarakter belgisiga ko‘tariladi. Ya’ni belgining miqdoriy kuchayishi sifat jihatidan yangi mazmuniy bosqichni yuzaga keltirgan. Shuning uchun maqolda “och to‘yadi” deyilishi tabiiy ehtiyojning chegaralanganligini, “suq to‘ymaydi” esa qanoatsizlikning chegarasizligini ifodalaydi.

“Savlatlidan sabotli yaxshi” [5;328] maqoli graduonimik tahlil uchun eng muhim misollardan biri hisoblanadi. Savlatli va sabotli sifatleri shaxsning turli ijobiy xususiyatlarini bildiradi. Biroq maqolda ular oddiy sanab o‘tilmaydi. “Savlatli” tashqi ko‘rinish, salobat va ko‘zga tashlanadigan belgini bildirsa, “sabotli” shaxsning ichki barqarorligi, qat’iyligi va mustahkamligini anglatadi.

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaoa.com/index.php/3>

Maqolda:

savlatlilik sabotlilik

tarzidagi baholovchi darajalanish yuzaga keladi. Bunda bir xil belgining miqdoriy darajasi emas, balki ijtimoiy-axloqiy qiymati bosqichma-bosqich yuqorilashadi. “Yaxshi” sifati aynan shu darajaviy munosabatni baholaydi.

Demak, graduonimiya faqat “kichik – o‘rta – katta”, “past– o‘rta – yuqori” kabi miqdoriy munosabatlardan iborat emas. U belgining baholanish darajasini ham ifodalashi mumkin [8;75-87].

“Sodda siri – tilida, Pismani saqlar dilida” [5;341] maqolida “sodda” va “pismani” birliklari shaxs xarakterining turli darajalarini ifodalash nuqtayi nazaridan qiziqdir.

Shartli semantik qatorni quyidagicha ko‘rsatish mumkin:

sodda sir saqlovchi pismani

Ushbu misolda umumiy semantik maydon “insonning ichki ma’lumotni boshqalarga bildirish darajasi” bilan bog‘liq. “Sodda” odam o‘z sirini yashirmasdan aytishi bilan, “pismani” esa aksincha, o‘z ichidagini saqlashi bilan xarakterlanadi. Maqoldagi leksemalarda graduonimiya qarama-qarshi qutblar orqali namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, graduonimiya va antonimiya o‘rtasidagi munosabat ham ko‘zga tashlanadi: ayrim hollarda qarama-qarshi ma’noli birliklar bir semantik maydonning ikki chekka nuqtasini ifodalab, oraliq darajalarni nazarda tutishi mumkin [8;102-111].

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaopenaccess.com/index.php/3>

“Dangasaning mingtasidan bitta yalqov paydo bo‘libdi” [5;403]. Mazkur maqolda “dangasa” va “yalqov” leksemalari yaqin ma’noli bo‘lib, ikkalasi ham mehnatsevarlikning yo‘qligi bilan bog‘liq belgini ifodalaydi. Ular o‘rtasidagi munosabatni shartli ravishda:

dangasa yalqov

tarzidagi sinonimik-graduonimik munosabat sifatida talqin qilish mumkin. Biroq bu yerda graduonimik qatorni faqat ikki birlik bilan cheklash to‘g‘ri emas. Kontekstda “mingta” va “bitta” sonlarining qarama-qarshi qo‘yilishi sifat belgisining obrazli kuchayishini ta’minlaydi. Ya’ni maqolning mazmuniy ta’siri sifatning o‘zidan ko‘ra, sifat + miqdor + kontekst birikmasi orqali hosil bo‘ladi. Bu esa graduonimik munosabatning nutqiy-kommunikativ jihatdan ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Keltirilgan misollar asosida maqollar tarkibidagi sifat so‘z turkumi doirasida graduonimik munosabatlarni bir necha guruhga ajratish mumkin:

Yoshga oid darajalanish:	“Yosh kelsa – ishga, qari kelsa – oshga”	yosh → o‘rta yosh → qari
Ehtiyoj va qanoatsizlik darajalanishi:	“Och to‘yadi, Suq to‘ymaydi”	och → ochko‘z → suq
Xarakter belgisining darajalanishi:	“Sodda siri – tilida, Pismiq saqlar dilida”	sodda → sir saqlovchi → pismiq
Mehnatsevarlikning salbiy qutbi:	“Dangasaning mingtasidan bitta yalqov paydo bo‘libdi”	dangasa → yalqov kabi yaqin ma’noli birliklarning kontekstual darajalanishi
Baholash asosidagi darajalanish:	“Savlatlidan sabotli yaxshi”	savlatli → sabotli, bunda belgining tashqi ko‘rinishdan ichki-axloqiy qiymatga tomon o‘zgarishi kuzatiladi.

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaopenaccess.com/index.php/3>

Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, yuqoridagi qatorlarning ayrimlari lug‘aviy jihatdan qat’iy shakllangan graduonimik qatorlar emas, balki maqol kontekstida hosil bo‘ladigan kontekstual-graduonimik munosabatlardir. Bu farqni ko‘rsatish ilmiy tahlilning aniqligi uchun muhim.

Maqollar tarkibidagi sifat va sifatlashgan birliklarni graduonimiya nuqtayi nazaridan o‘rganish ularning semantik imkoniyatlarini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Tahlil qilingan maqollarda darajalanish ko‘pincha sifatning morfologik shakli orqali emas, balki leksemalarning o‘zaro semantik munosabati, qiyoslash, antonimik qarama-qarshilik, sinonimik yaqinlik, miqdor va kontekst orqali yuzaga keladi.

Graduonimik munosabatning asosiy belgisi — bir umumiy semantik belgi asosida turli darajalarning mavjudligidir. Shu nuqtayi nazardan “yosh–qari”, “och–suq”, “sodda–pismiqlik”, “dangasa–yalqov”, “savlatli–sabotli” kabi birliklar maqol tarkibida muayyan semantik maydonni hosil qiladi. Biroq ularning barchasini bir xil darajada lug‘aviy graduonimiklar deb baholash mumkin emas. Ayrimlari antonimik, ayrimlari sinonimik, ayrimlari esa kontekstual graduonimik munosabatni yuzaga keltiradi.

Demak, o‘zbek xalq maqollari sifatlarning darajalanish hodisasini o‘rganishda boy material bo‘lib, ularda graduonimiya belgining miqdoriy, sifat jihatidan, baholovchi va pragmatik kuchayishi yoki susayishi ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi. Maqollarning ixcham va obrazli tabiati esa graduonimik munosabatlarni yanada ta’sirchan ifodalash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ne‘matov H., Rasulov R. O‘zbek tili leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
2. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.

Eureka Journal of Language, Culture & Social Change (EJLCSC)

ISSN 2760-4926 (Online) Volume 2, Issue 9, September 2026

This article/work is licensed under CC by 4.0 Attribution

<https://eurekaopenaccess.com/index.php/3>

3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
5. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар махзани. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2018. – 477 б.
6. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.
7. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
8. To'xtayeva D.A. O'zbek tilida darajalanishning yondosh hodisalarga munosabati (O'zbek xalq maqollari misolida): Filol. fanl. fals. dokt. (PhD)... diss. – Buxoro, 2026. – B. 138.